
Mand dig op!

– om uligheder i det danske sprog

AF MATHILDE HOLMEN

“S om lingvister og feminister mener vi, at brugen af kønsspecifikke ord for job og funktioner som *sygeplejerske* eller *vognmand* sprogligt er utilstrækkeligt både til benævnelse af det kvindelige og det mandlige og bør undgås. Da det kun vedrører en relativ lille gruppe af ord, bør det være muligt for lingvister, pressen og offentligheden at finde på kønsneutrale erstatninger” (Gomard & Kunøe 2003: 82).

Sproget er i Danmark stort set ikke en del af ligestillingsdagsordenen. Ligeløn, lige repræsentation med mere synes umiddelbart som vigtigere og måske mere håndgribelige problemstillinger, men sproglig ligestilling er også nødt til at komme i fokus, for sproget påvirker virkeligheden og omvendt. Siden anden verdenskrig og efter vedtagelsen af ligebehandlingsloven i 1978 i særdeleshed, er dansk gået mere og mere i retning mod kønsneutrale personbetegnelser. For eksempel er *folketingsmand* blevet til *folketingsmedlem*, og *lærerinde* og *samlerverske*

ESSAY

betragtes nu til dags som arkaisk og er næsten forsvundet ud af sproget. Men vi siger stadig *at mande sig op* og *at have nosser* – og hvad med *formand*, *bedemand*, *sømand*, *brandmand*, *landmand*, *målmand*, *nordmand*, *sygeplejerske*, *jordemoder* mfl.? Det er, som om bestræbelserne efter neutrale betegnelser og dermed sproglig ligestilling er gået helt i stå i Danmark. Dette essay vil beskæftige sig med, hvordan, og hvorfor køn kommer til udtryk i sproget og dermed bidrage til et øget fokus på manglende ligestilling i sproget.

Mænd opfattes ofte som normen, førsteheden eller prototypen på et menneske. Som Beauvoir i sin tid påpegede: "Han er subjektet, det Absolutte – hun er det Andet" (Beauvoir 1983: 14) – og sproget er bestemt ingen undtagelse. Manden er udgangspunktet både samfundsmæssigt og sprogligt. I ligestillingens navn blev *lærerinde* i 1972 officielt afskaffet, og i 1978 blev det med ligebehandlingsloven forbudt at søge efter et bestemt køn i danske stillingsannoncer; det var altså ikke længere tilladt at annoncere efter *arbejdsmænd* eller *rengørings-* og *morgendamer*. I tiden efter sås flere 'kreative' løsninger såsom *Ung pige i huset m/k* og *dame m/k til forefaldende arbejde* (Hansen & Rajnik 1982: 43).

Det handler altså ikke udelukkende om at forstå og blive forstået; sprog er mere end kommunikation, det kan også være diskriminerende og sexistisk. Sprog er ikke natur, men et historisk og samfundsmæssigt fænomen (Pusch 1984: 10), der konstant ændrer og udvikler sig, og som kan kritiseres. Særligt personbetegnelser er yderst effektive til at diskriminere og holde nogen udenfor: Når vi for eksempel forlanger øremærket barsel til *faderen* frem for til *den anden forælder*, når vi generaliserer og siger *en sygeplejerske*, *hun...* og *en lege*, *han...* Men også når vi siger *formand*, *jordemoder* og *kvindelig direktør*. Vi har brug for neutrale personbetegnelser uden særlig kobling til køn eller værdiladning, og vi har brug for at tænke lidt mere over, hvordan vi bru-

ger sproget. Vi lægger vægt på at sige *sort* frem for *neger*, *person med anden etnisk baggrund* osv. Men for få tænker over, om de fremstiller kønsstereotyper og siger *formand*,¹ *kvindelig politiker* eller *en sekretær*, *hun...* og *en leder*, *han...*

På dansk er der flere måder at udtrykke køn på sprogligt:² Movering (*lærerinde*), leksikalske morfemer (formænd og forkvinder), adjektivattributterne *kvindelig* og *mandlig* og personlige pronomener.

MOVERING

Personbetegnelser kan moveres, og det vil sige at udtrykke det semantiske køn med en afledningsendelse, på dansk primært *-inde* og *-ske*.³ Afledningsendelserne er næsten altid feminine, dvs. ordet ændres fra noget maskulint eller neutralt til noget feminint, for eksempel *sanger* – *sangerinde* og *samløver* – *samløverske*. *-ske* kan kun bruges ved personbetegnelser, der ender på *-er*, for eksempel *morderske* og *ledsagerske*, mens der for *-inde* ikke er samme begrænsning. Men bruges *-inde* på en betegnelse, der ender på *-er*, er der tale om en højere status end formen med *-ske*. Derfor hed(der) det *lærerinde* og *forfatterinde* frem for *lærerske* og *forfattereske*, selv om det principielt og morfologisk også ville være muligt. Den højeste status har dem, der slet ikke kan moveres, for eksempel *advokat*, *dommer* og *professor*. *Professorinde* kunne dog en overgang ses, men i betydningen 'en kvinde gift med en professor', hvilket er med til at placere de moverede former lavere i hierarkiet. Movering blokeres således af en del ord, da de får en anden betydning – og ofte en lavere status, for eksempel også *tjenerinde*.⁴ Movering er stort set aldrig et krav, men derimod et stilistisk valg: En kvinde kan betegnes både som en *danser* og en *danserinde*.⁵

Movering er ikke længere produktiv i dansk. Formerne er i de fleste tilfælde forældede (for eksempel *svømmerske*), og det er langt fra alle danske personbetegnelser, der kan eller kunne moveres. Moverede

FIGUR 1 RELATIV FREKVENNS, FOREKOMSTER PER 10 MIO. ORD

	1980'erne	1990'erne	2000'erne
<i>Danser/inde</i>	1/6	13/5	10/1
<i>Forfatter/inde</i>	11/6	39/3	25/1
<i>Forstander/inde</i>	2/3	5/1	4/2
<i>Lærer/inde</i>	11/11	31/11	36/3
<i>Pianist/inde</i>	0/2	6/0	2/1
<i>Sanger/inde</i>	2/8	22/32	12/13
<i>Skuespiller/inde</i>	16/10	60/23	30/8

personbetegnelser lader altså til at være på vej ud af sproget; en tendens der er forstærket de seneste årtier, men de er altså ikke forsvundet helt og er at finde i avisen dagligt. Ofte hentydes der til fortiden, for eksempel "Romantikens forfatterinder" (titel på Lise Busk-Jensens disputats 2009), men ikke altid: "Den unge forfatterinde, Charlotte Johannsen..." (Modkraft 30. marts 2011).

I flertal kan den moverede form ikke bruges, hvis der blot er en enkelt mand til stede: "En gruppe på 10 sangerinder består af 10 kvinder, en gruppe på 10 sangere består af nul til ni kvinder" (egen oversættelse af Pusch 1984: 44).

I 2009 foretog jeg i forbindelse med mit speciale en søgning i KorpusDK og InfoMedia på moverede og umoverede potentielle stillingsbetegnelser brugt om kvinder (se figur 1).

Eksemplerne i *figur 1* er valgt, da de er de hyppigst brugte, og da både den moverede og umoverede form kan bruges om kvinder. *Sangerinde* er således den hyppigst anvendte.

Grunden til, at de ikke er gået i glemmebogen eller er længere tid om det, er nok, at de med tiden er blevet etablerede i sproget. Vi betragter dem som en helhed og ikke som en afledning af grundordet og

kønnet opfattes som mere relevant; funktionerne er mere kønnede end ved for eksempel *lærer*, og for eksempel ved en kvindelig skuespiller som normalt kun spiller kvinderoller.

Der er ikke noget i moderne dansk, der indikerer, at umoverede personbetegnelser skulle være særligt mandligt konnoterede (kun dem på *-mand*), da vi ikke længere har han- og hunkøn, men fælleskøn. Men det kvindelige vil – når det udtrykkes ved moving – altid være en afvigelse af normalen, være mere kompleks og ikke mindst afhængigt af grundordet. Igen er kvinden 'den anden', som reproduceres sprogligt.

FORMÆND OG FORKVINDER

I Retskrivningsordbogen (2001) findes ca. 200 ord, der slutter på *-mand*⁶ mod blot 15 på *-kvinde* (Sprognævnets svarsamling).⁷ De tæller for eksempel *domsmand*, *ombudsmand* og *forretningskvinde*. Jeg anser ikke *-mand* og *-kvinde* som grammatiske morfemer, det vil sige neutrale, men i stedet som leksikalske morfemer og dermed betydningsbærende, da de fonologisk og ortografisk er lig med personbetegnelserne *mand* og *kvinde*. De har stærke mandlige og kvindelige konnotationer, og det er svært at opfatte dem som kønsneutrale.

Ikke mange ville [i 1970'erne] have købt det argument at 'folketings**mand**' med tiden ville komme til at betyde 'folketings**medlem**' når tilstrækkelig mange kvinder blev repræsenteret i Folketinget. Men det er immervæk det der er ved at ske med ord som **formand** og embeds**mand**, der ikke længere føles unaturlige brugt om en kvinde, ligesom vi har vænnet os til at bruge sygeplejers**ke** og jord**moder** selvom udøveren er en mand (Frost 1998: 6f).

Strategien for at opnå sproglig ligestilling har altså været at udskifte primært *-mand* med et neutralt alternativ og ikke at danne et kvindeligt sidestykke, som for eksempel *folketingskvinde*, i tråd med afskaffelsen af moving. Men der er, som det ses i retskrivningsordbogen, stadig mange, der ikke har gennemgået denne neutraliseringsproces. Derfor er en del af de 15 med *-kvinde* nydannelser; for eksempel *forkvinde* og *forretningskvinde*. Førstnævnte bruges oftest i feministiske kontekster, men vi savner en neutral betegnelse.

ADJEKTIVATTRIBUTTERNE KVINDELIG OG MANDLIG

Helt vænnet os til *formand* og *sygeplejerske*

om begge køn har vi nok ikke, da mange føler behov for at sætte *kvindelig* eller *mandlig* foran visse personbetegnelser: *kvindelig formand* og *mandlig sygeplejerske*, mens behovet for at sige *mandlig formand*, *mandlig direktør* eller *kvindelig sygeplejerske* er beskedent – det er nærmest tautologier.

Og da der er flest ord på *-mand* og med mandlige konnotationer, er det altså oftest *kvindelig*, man støder på. *Kvindelig* bruges mere end dobbelt så ofte som *mandlig*. Adjektivattributterne *kvindelig* og *mandlig* er ofte eneste mulighed for at fremhæve køn på dansk. Grunden til hyppigheden – også ved de angiveligt kønsneutrale ord som for eksempel *lege* eller *direktør* – skyldes som nævnt, at manden er prototypen. Med andre ord fremhæves det kvindelige ved høje og prestigefulde stillinger som udtryk for, at det er et særsyn, der strider mod logikken. Sproget halter bagefter og er ikke fulgt med udviklingen på for eksempel medicinstudiet, hvor kvinder udgør cirka 65 % af de studerende. Kvinden burde altså være prototypen på en læge.

PERSONLIGE PRONOMENER

De personlige pronomener bruges ikke kun til at referere til et bestemt køn. De kan og-

FIGUR 2

FORM	SEMANTIK
Moveret (f.eks. <i>lærerinde</i>) Personligt pronomen <i>hun</i> Leksikalsk morfem <i>-kvinde</i>	[kvindelig]
Umoveret (f.eks. <i>lærer</i>) Personligt pronomen <i>han</i> Leksikalsk morfem <i>-mand</i>	[mandlig] eller [mandlig] + [kvindelig]/neutral

så bruges generisk, det vil sige, der refereres eksplicit til det ene køn og implicit til det andet. For det meste ses *han* brugt generisk, for eksempel *en professor, han...*, mens *hun* primært ses i feministiske sammenhænge eller ved prototypiske kvindefag, ofte mindre prestigefulde: *en sekretær, hun...* eller *en stripper, hun...* Normalt nævnes mænd, mens kvinder er underforstået. Problemet er ikke kun, at kvinder ikke nævnes. De skal også på fortolkningsarbejde for at forstå, om de er inkluderede, mens mænd altid vil føle sig inkluderede, medmindre der er tale om en af de relativt få betegnelser, hvor kvinden er udgangspunktet. Der er principielt to læsninger, mens en *lærerinde, forretningskvinde* og *hun* som oftest kun har én læsning (se figur 2).

Der er dog gode muligheder på dansk for at undgå generisk brug af personlige pronomener, da vi har det reflektive pronomen *sig* og det possessive *sin*. Ydermere kan *vedkommende* og den *pågældende* bruges eller *hun* eller *han*.

DROP KØNSSPECIFIKATION

Sjældnere og sjældnere ses *skuespillerinder* og *rengøringskoner*, og tiden bør også være moden til at gentænke kønnede personbetegnelser som *formænd* og *jordemødre* og gøre dem kønsneutrale. På engelsk er det normalt at sige *chairperson* i stedet for *chairman* og den danske pendant *forperson* ligger lige for. Sproglig diskrimination manifesterer sig i samfundet, og vi bør derfor afskaffe alle mandligt og kvindeligt kønnede betegnelser som for eksempel *jordemøder, sygeplejerske, formand* og *bedemand* og erstatte dem med kønsneutrale alternativer. En del er allerede, som nævnt, i tidens løb blevet ændret uden de store reformer eller problemer. Men som det er nu, er dansk inkonsekvent; kønnede personbetegnelser er kun halvhjertet blevet udryddet, og det er svært at undgå at bruge dem. Og så længe de moverede former anvendes, vil de umoverede former i endnu højere grad lede tan-

ken hen på mænd; hvis en *forfatterinde* er en kvinde, må en *forfatter* være en mand, er en *kvindelig direktør* en kvinde, så forbindes en *direktør* med en mand. Der er på denne måde nærmest tale om tvungen kønsspecifikation; udelades *kvindelig* foran for eksempel *målmand* eller *direktør*, opfattes det som en mand. Betegnelser som for eksempel *læge* og *håndværker* rummer stadig problemer, da mandlig konnotation ikke kan afskaffes ved lov. Men vi kan tilstræbe en mere ligelig fordeling af *mandlig* og *kvindelig* eller helt udelade dem. Der er ikke sproglig ligestilling, så længe det for det meste er det kvindelige, der fremhæves. Hverken det ene eller det andet køn skal have forrang. Dansk bør gå neutraliseringsvej – hele vejen.

NOTER

1. Landsforeningen for bøsser, lesbiske, biseksuelle og transpersoner (LGBT) er de eneste, jeg kender til, der bruger *forperson*.
2. Her ses bort fra personbetegnelser med det inhærente semantiske træk [kvindeligt] eller [mandligt], f.eks. *søster – bror, mor – far*.
3. Andre eksempler f.eks. *stewardesse, suffløse, piccoline, diakonisse*.
4. Bibelsk udtryk for *tjenestepige*.
5. Der er undtagelser, f.eks. ses *elsker* ikke brugt om en kvinde, her bruges altid *elskerinde*.
6. En håndfuld af disse er ikke personbetegnelser (f.eks. *bussemand* og *vandmand*) og dem ser jeg her i essayet bort fra.
7. Der findes også f.eks. *-kone, -dame, -pige, -dreng, -herre*. De kan også forekomme som første led, f.eks. *mandskab, manddrab* eller *kvindefængsel*.

LITTERATUR

- Beauvoir, Simone de (1983): *Det andet køn. Bind 1: Kendsgerninger og myter*. Tiderne Skifter, København.
- Doleschal, Ursula (1992): *Movierung im Deutschen. Eine Darstellung der Bildung und Verwendung weiblicher Personenbezeichnungen*. LINCOM, München.

- Farø, Ken (2009): *Docent og Kanzlerin* – Moving i dansk og tysk, i: Ken Farø; Alexandra Høsting; Niels-Erik Larsen; Jens Erik Mogensen & Thora Vinther (red.): *Sprogvidenskab i glimt. 70 tekster om sprog i teori og praksis*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Frost, Pernille (1998): Halvfemsernes sprogstrid – om politisk korrekthed, i: *Nyt fra Sprognævnet* 1998/3.
- Gomard, Kirsten (1985): Sexistiske Sprachmuster im Dänischen und Tendenzen des sprachlichen Wandels, i: Marlis Hellinger (red.): *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Gomard, Kirsten & Kunøe, Mette (2003): Equal before the law – unequal in language, i: Marlis Hellinger & Hadumod Bußmann (red.): *Gender Across Languages. Volume 3: The linguistic representation of women and men*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.
- Hansen, Erik & Rajnik, Eugeniusz (1982): *Moviering der Personenbezeichnungen im Deutschen und Dänischen*. Dänisch-Deutsche kontrastive grammatik, Institut for germansk filologi, København.
- Hellinger, Marlis (1990): *Kontrastive Feministische Linguistik. Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. Hueber Verlag, München.
- Jobin, Bettina (2004a): *Genus im Wandel. Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Jobin, Bettina (2004b): Svenskan är inte könsneutral, i: *Språkvård* 2004/4.
- Pusch, Luise F. (1984): *Das Deutsche als Männersprache*. Suhrkamp, Berlin.
- Riber Petersen, Pia (1975): Bedepiger, styrkvinder og formandinder, i: *At færdes i sproget. Iagttagelser og synspunkter*. Dansk Sprognævns skrifter 9. Gyldendal, København.
- Samel, Ingrid (1995): *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Sprognævnets svarsamling: <http://sproget.dk/svarbase>
- Mathilde Holmen, Cand.mag. i tysk og dansk
Videnskabelig medarbejder
Københavns Universitet